

DİN-BİLİM İLİŞKİSİNİ YENİDEN DÜŞÜNMEK: ANTONY FLEW'UN FİKİR DEĞİŞTİRMESİ ÜZERİNE

*Rıfat ATAY**

Özet

Bu makale, uzun yıllar ateizmi savunduktan sonra, gaye ve nizam deliline dair yeni bulgular ışığında görüş değiştirip inandığını ilan eden Antony Flew'un örnekliği çerçevesinde, din-bilim ilişkisine farklı bir bakış deneyecektir. Flew'un enelektüel biyografisi ve görüş değiştirmesine yol açan gelişmeler sunulduktan sonra, bilimsel bulguları değerlendirmenin öncelikle filozofların işi olduğu vurgulanacaktır. Felsefenin bu eski görevini yeniden ihya etmesi için, filozofların, din-bilim ilişkisi konusunda pasif-izleyici değil, aktif-katılımcı bir rol izlemeleri gerektiği savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanrı'nın varlığı, ateizm, deizm, din-bilim ilişkisi, Antony Flew

Abstract

As the veteran defender of atheism, the announcement of Antony Flew his belief in deism has caused a new debate about science-religion conflict. This article will argue for a new look at this relationship within the effects of these new developments. Having presented the intellectual biography of Flew briefly and the effects of his change of sides, it will be argued that the interpretation of scientific data is the job of the philosophers not of scientists. To be able to revive properly this old-age duty of philosophy, I will argue that the philosophers of religion should adopt a pro-active approach rather than a pro-passive one.

Keywords: The existence of God, atheism, deism, religion and science, Antony Flew

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Din Felsefesi Anabilim Dalı, Osmanbey Kamp., Şanlıurfa, TR; rifatay@harran.edu.tr

Giriş

Bir filozofun herhangi bir konuda görüş değiştirmesi olağan bir vakıa olmakla beraber, bunun gazete manşetlerine taşınması pek sık rastlanan bir olgu değildir. Ama söz konusu değişimde konu Tanrı ve görüş değiştiren kimse de son yarım asırdır ateizmi savunan bir filozof olunca basın mensupları, bunun haber değeri olacağını düşünerek konuyu manşetlere taşıdılar. 1950'li yıllardan beri ateizmi savunmakla ün yapmış İngiliz filozof Antony Flew, Aralık 2004'te, *artık Tanrı'ya inandığını* ilan edince BBC ve Associated Press gibi önemli haber kuruluşları bunu kamuoyuna duyurma gereği hissetmişlerdi.¹

Gerek İslam düşünce tarihinde gerekse din felsefesinde, Allah'ın/Tanrı'nın varlığı (ispat-ı vacip) hem kelamcılarının hem de filozofların temel uğraşlarından biri olagelmıştır. Kelamcılarının kullandığı *hudus delili* bir şeyin yoktan var olması varsayımına dayanır. Buna göre, (i) her hadisin bir muhdisi vardır, (ii) alem hadistir, (iii) öyleyse onun da bir *muhdisi* vardır, ki o da Allah'tır. Yukarıdaki haliyle çoğunlukla Gazali'ye atfedilen delil,² çağdaş Hıristiyan savunmacı ve din felsefecilerinden William Lane Craig tarafından "Kelam Kozmoloji Argümanı" adıyla yeniden canlandırılarak felsefe dünyasında tartışmaya açılmıştır. Bu tartışmaya, Türkiye'den yapılan son katkılardan biri ise Rahim Acar'a aittir. Acar, 2006'da yayınlanan "Büyük Patlama Teorisi Kelam Kozmoloji Argümanını Destekler Mi?"³ adlı kapsamlı makalesinin sonucunu şöyle bağlar:

"Craig'in savunduğu standart büyük patlama modeli, alem kavramı ve yoktan var olmaya başlama (başlangıç) kavramları dikkate alındığında Tanrı'nın varlığını isbat için ikna edici bir argüman ortaya koymaz. Muhakkak ki, alemin maddi kısmının var olmaya başladığının

¹ Türkiye'de de yankı bulan haber, yabancı basından alıntılanarak verilmiştir. Flew'un dönüşü internette değişik sitelerde tartışmalara konu olmuştur. Örneğin bkz.: Mustafa Akyol, "Anthony Flew ve Ateist Okurun Süregiden Yanılgıları," http://www.mustafaakyol.org/arsiv/2005/10/anthony_flew_ve_ateist_okurun_suregiden_ya_nilgilar.php (30.05.2008)

² Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, (İzmir: İzmir İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay., 1999), s. 47.

³ Rahim Acar, "Büyük Patlama Teorisi ve Kelam Kozmoloji Argümanını Destekler Mi?," *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (2006), s. 89-109.

gösterilmesi, bu çerçevede zamanın ve uzayın var olmaya başladıklarının gösterilmesi oldukça önemlidir. Ancak eldeki verilerin alemin yoktan var olmaya başladığını gösterdiğini iddia etmek, bilimsel verilerin gösterdiğinin iki bakımdan ötesindedir. Fizikteki alem kavramı ile dinlerdeki alem kavramı birbirinden farklıdır. Tekillik denilen yokluktan büyük patlamaya sıçrayış ve büyük patlamanın ötesinde hiç bir şeyin olmadığını iddia etmek fiziksel verilerle desteklenemez.¹

Bazı çekincelerini ortaya koyarak bitirdiği makalesinin sonunda Acar, Craig'ın yaklaşımını esas alarak dini inançların bilimsel teorilerle desteklenmesinin, hem din-bilim alanının çakışmasına ve dinin hedefinin sapmasına hem de bilimsel teorilerin değişimiyle dini inançlarda sarsılmalara yol açabileceği ikazını yapmaktadır.²

Her ne kadar Acar, alemin başlangıcı konusundaki bilimsel bulguların Tanrı'nın varlığını destekleyecek şekilde yorumlanmasının mümkün olmadığını, hatta böyle bir okumanın sakıncalı bile olabileceğini söylese de, bir zamanlar aşağı yukarı aynı düşünceleri savunan meşhur ateist filozof Flew,³ bilimsel gelişmeler ışığında artık Tanrı'ya inandığını söyleyerek görüş ve saf değiştirmiştir. Bu dönüş, ateizm kampını çok üzmesine karşın, olayın hem gelişmesinde hem de popülerleşmesinde ciddi katkıları olan Evanjelik Hıristiyan çevrelerini de ziyadesiyle memnun etmiştir.

Bu aşamada makalenin çerçevesine dair bir iki noktaya da değinmek yerinde olacaktır. Birincisi, bu çalışmanın hedefi Flew'un felsefesinin ve eserlerinin kapsamlı bir değerlendirmesini yapmak değildir. Velud ve ilgi alanı geniş bir düşünür sayılabilecek Flew'un eserlerinin ve felsefesinin tamamını böylesi bir çalışma çerçevesine sığdırmak neredeyse imkansızdır. Bu nedenle Flew'un eserlerine gerektiği yerde gerektiği kadarıyla değinilecek, her biri ayrı ayrı aynı derinlikte incelenmeyecektir. İkincisi, bu çalışma din-bilim ilişkisini bütün boyutlarıyla inceleyen kapsamlı bir

¹ Acar, "Büyük Patlama Teorisi," s. 106-107.

² Acar, "Büyük Patlama Teorisi," s. 108-109.

³ Aşağıda detaylı değinileceği gibi, Stephen Hawking'in meşhur kitabı *A Brief History of Time*'ın sonunda yaptığı teolojik yorum nedeniyle Flew, onu şiddetle eleştirmiş ve onun hem sınırını aştığını hem de delilsiz konuştuğunu ileri sürmüştür (Antony Flew, "Stephen Hawking and the Mind of God," *Cogito*, Spring 1996, s. 55-60).

araştırma da değildir. Şüphesiz o da, daha farklı bir çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Şu halde makalenin temel hedefi nedir? Makale, Flew örneğinden yola çıkarak din-bilim ilişkisine farklı bakış açılarının mümkün olduğunu vurgulamaya çalışacaktır. Bu meyandaki temel iddaası, O. Lacombe'un deyimiyle, "metafizik cüret" in, insan düşüncesine "probabilist ihtiyattan çok daha iyi uyan bir şey" olduğudur.¹ Elbette, Flew tekil örneğinden yola çıkarak din-bilim ilişkisini yeniden düzenlemeyi ileri sürmenin mümkün olmadığını farkındayız. Ancak, makalenin de vurgu yapmak istediği temel düşünce, Flew'un bu konuda yalnız olmadığı ve felsefenin eskiden olduğu gibi bu tür metafizik cüretlere yer açmaktan çekinmemesi gerektiğidir.

1. Kıs(s)a Entelektüel Biyografi

11 Şubat 1923'te Londra'da, Metodist Kilisesi'nde² görevli bir vaizin oğlu olarak doğan Antony G. N. Flew, hayatının her döneminde ateist olmadığını, hatta hayata oldukça dindar bir ailede gözlerini açtığını belirtir. Tahsiline de temeli Metodist Kilise'nin kurucusu John Wesley tarafından atılan İngiltere'nin Bath şehrindeki özel yatılı okul olan Kingswood School'da (KS) başlamıştır. Flew, her ne kadar okula bilinçli ve adanmış bir Hıristiyan olarak girse de hiçbir zaman pek istekli bir dindar olmadığını da ilave etmekten çekinmez. Ne ibadetin gayesini tam olarak anlayabilmiş, ne de ilahlara katılacak ya da onlardan zevk alacak müzikal bir kulağa sahiptir. Hiçbir zaman siyaset, tarih, bilim ya da sıradan her hangi bir konuya dair kitaplara olan iştihayı, dini literatüre dair kitaplara olmamıştır. Kiliseye gitmek, dua ve ibadet etmek gibi eylemler kendisine hep sıkıcı

¹ Andre Cressson, *Felsefe Meselelerinin Bugünkü Durumu*, çev., S. K. Yetkin ve H. Akverdi, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1949, s. 7.

² Flew, kendisinin felsefi duruşunu anlamlandırmada babasının, İngiltere'de çoğunluğun tabii olduğu İngiliz Kilisesine değil de toplumda daha aktif rol almayı hedefleyen ve gerektiğinde tartışmalı çalkantılara yol açabilecek çeşitli etkinliklere katılmaktan çekinmeyen Metodistlere tabii olmasına pozitif bir mana atfeder. Antony Flew with Roy Abraham Varghese, *There is a God: How the World's Most Notorious Atheist Changed His Mind* (New York: HarperOne, 2007), s. 9; Antony Flew, "Apologia Pro Philosophia Mea", in *Philosophy in Britain Today*, ed., Stuart G. Shanker (London and Sydney: Croom Helm, 1986), s. 72.

gelmiştir.¹ Flew'da Tanrı ile haberleşme konusunda hiçbir zaman ne en küçük bir istek olmuş, ne ibadet isteği duymuş ne de Hıristiyanlık'ı öğrenmek ya da ibadet etmek onda en ufak bir heyecan uyandırmıştır. Her ne kadar sebebini bulamasa da, Flew, Kingswood'a girdiği zaman sahip olduğu "inancı" mezun olduğunda kaybettiğinden emindir.²

Flew, çıkardıkları farklı sonuçlar nedeniyle hayat boyu izledikleri zıt yollara rağmen, hem eğilim hem de metot olarak babası ile aynı kurallara sadık kaldıklarını vurgulamaktadır. Bu manada her ikisi de sıkı Kant'çılardır. Paylaştıkları şeylerden ilki, ilmiye sınıfına dahil olmaya çok istekli bir akıl, diğeri ise sonuç ne olursa olsun *hikmet yolunu* takip etmektir, ki Eflatun'un hocası Sokrat'tan naklettiği bu kuralın aslı "*delilin götürdüğü son noktaya kadar gitmek*"³ olarak bilinmektedir.⁴ İleride değinileceği gibi, fikir değiştirmesi üzerine oluşan spekülasyonlar ve tartışmalar vesilesiyle verdiği cevaplarda da geldiği yeri, bu Sokratik prensibin uygulanmasının bir sonucu olarak görür.

Flew, eleştirel aklı benimsemesinde babasının bir başka rolünü de şöyle açıklar: Ahd-i Atik uzmanı bilginler garip bir kavramla karşılaşınca sadece onu tek başına düşünmekle yetinmezler. Aksine, ilgili İbranice kelimenin o dönemde yaygın olan bütün kullanımını derleyip incelerler ve ona göre bir sonuca varırlar. Bu bilimsel metodun çoğu açıdan onun entelektüel keşfinin temelini oluşturduğunu ve hayatı boyu hep böyle devam ettiğini belirtmektedir. İroniktir ama kendisine baba ocağında aşılana eleştirel metot aşkı nihai kertede onun baba inancını reddine yol açmıştır.⁵

Bu reddedişin üzerinde daha sonraları düşünen Flew, Tanrı'nın yokluğu sonucuna çok erken, çok kolayca ve muhtemelen yanlış nedenlerden ötürü vardığını belirtir. Bu kararını neredeyse yetmiş yıl defalarca gözden geçirdiğini ama o zamanlar köklü bir değişiklik için yeterince neden bulamadığını belirtir.⁶ Onun ateizmi benimsemesinin nedenlerinden birisi

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 10; Flew, "Apologia," s. 74-75.

² Flew and Varghese, *There is a God*, s. 10-11.

³ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 31.

⁴ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 11-12; Flew, "Apologia," s. 72-73.

⁵ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 12, 38; Flew, "Apologia," s. 79.

⁶ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 12-13; Flew, "Apologia," s. 75.

kötülük problemidir. Bu problemin çeşitli yansımalarını İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ailecek gittikleri kısa tatillerde Nazi Almanyası'nda Yahudilere karşı yapılan ayrımcı muamelelerde gözlemlemiştir. Böylesi olaylar, onu ve çağdaşlarını hem her şeye gücü yeten hem de iyi olan bir Tanrı inancının çelişkili olduğu sonucuna götürmüştü.¹ Bu nedenle Flew, daha lise yıllarında arkadaşları ile bu konuları sıklıkla tartışmaya başlar ve onbeş yaşına erdiğinde de evrenin her şeye gücü yeten iyiliksever bir Tanrı tarafından yaratılmış olabileceği tezini reddeder.²

Bu fikrî gelişim ve değişim çerçevesinde akla gelebilecek bir başka soru Flew'un din ile ilgili konularda kendisi de bir din adamı olan babası ile bu tür konuları konuşup konuşmadığı konusudur. Ailenin tek çocuğu olan Flew, evdeki huzur ve sükûnetin bozulmaması adına bu konuları hiçbir zaman babasıyla konuşmamakla kalmamış, uzun bir süre boyunca da bu tür düşüncelerini ev halkından başarıyla gizlemiştir. Fakat Ocak 1946'da yaklaşık 23 yaşındayken, hem Tanrı'yı hem de ahiret hayatını inkar ettiği gerçeği Oxford'daki arkadaş çevresinden taşıp ebeveynine kadar ulaşmıştır. Ailesi, kararının çok kesin olmasından dolayı bu konuyu tartışmanın artık fazla bir yararının olmadığını düşünerek Flew'a herhangi bir tepki göstermekten kaçınırlar.³

1942'de lisans eğitimi için girdiği Oxford'dan araya giren II. Dünya Savaşı sırasındaki askerliğinden sonra ancak 1947'de mezun olabilen Flew, Gilbert Ryle'in danışmanlığında lisans üstü çalışmalara başlamıştır. Ryle, akademik hayatı boyunca Flew üzerinde en çok etkisi olan İngiliz filozoflardan biridir, ki Flew, Plato'nun *Republic*'te Sokrates'e atfen naklettiği "her hangi bir argümanda delilin götürdüğü yeri sonuna kadar takip etme zorunluluğu" prensibini uygulamaktan onun hiç taviz vermediğini nakletmektedir. Bu prensip aynı zamanda, Flew'un da mensubu bulunduğu ve şöhret kazanmasına sebep olan "Theology and

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 13-14.

² Flew and Varghese, *There is a God*, s. 15; Flew, "Apologia," s. 75.

³ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 15-16; Flew, "Apologia," s. 75-76; O zaman ev halkını, özellikle de babasını, fazlasıyla üzdüğünü düşünen Flew, bugün geldiği yerden onun fevkalade memnun olacağına inanmaktadır.

Falsification” adlı kısa denemesini sunduğu Oxford’daki Sokrat Kulübü’nün¹ de kurulmasına ilham kaynağı olmuştur.²

Amerika kaynaklı Barna Group adlı bir araştırma şirketinin tespitine göre, bir insan 13 yaşlarında neye inanırsa, o inanç üzerine ölmüş.³ Flew’un o tarihlerde yarım elle sarıldığı Aristocu Tanrı anlayışına yaklaşık yarım asır sonra yeniden dönmesine geçmeden önce, ateist serüveninin nasıl başladığına göz atmak faydalı olacaktır.

2. Ateizm Savunuculuğu

Lise yıllarında KS’daki felsefe ilgisine dayanarak, ileride filozof olacağı kararını çok gençken vermiş olduğu sonucunu çıkarmanın oldukça yanlış olacağını belirten Flew, lisans eğitiminin sonlarına doğru bile bu kararının netleşmediğini belirtmektedir. Oxford’da felsefeyle en çok yüz yüze geldiği yer Sokrat Kulübü olmakla birlikte, dersler dışında temel eğiliminin siyaset olduğunu da belirtir. İlk planının psikoloji felsefe karışımı bir kariyer olduğunu belirten Flew, felsefeye yönelmesinde temel etkenin lisans bitirme sınavlarındaki iyi derecesine binaen, Ryle’in danışmanlığında başladığı derssiz yüksek lisans olduğunu vurgulamaktadır.⁴

İlginç olan, böylesi belirsizliklerle başlamış olan bir kariyerin sonraki elli yılının Tanrı etrafında dönüp dolaşmasıdır. Felsefenin hemen her alanında ürün veren Flew,⁵ dinle uzun yıllara dayanan ilgisinin üç nedene

¹ Sokrat Kulübü, II. Dünya Savaşı Yılları Oxford’unda entelektüel hayatın merkezini teşkil ediyordu. 1942-54 arasında başkanlığını C. S. Lewis’in yürüttüğü kulüpte üyeler, akademik takvim boyunca her Pazartesi akşamı St. Hilda College’in Junior Common Room’unda toplanırlardı. Ateistler ve Hıristiyanlar arasında canlı tartışmalara ev sahipliği yapmış kulüpteki en meşhur tartışmalardan birini Lewis ve E. Anscombe arasında Şubat 1948’de yapılan tartışma oluşturur, ki bunun sonucunda Lewis’in *Mucizeler* adlı eserinin üçüncü bölümünü yeniden yazdığı rivayet edilmektedir (Flew and Varghese, *There is a God*, s. 22-23).

² Flew and Varghese, *There is a God*, s. 22.

³ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 11. Bu tespit, Türkçe’deki atasözü, “İnsan yedisinde ne ise yetmişinde de odur,” u hatırlatmaktadır.

⁴ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 28, 31-32.

⁵ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 32.

dayandığını belirtmektedir: *ihtiyat* , *ahlak* ya da basitçe *merak*.¹ İhtiyatlıdır, çünkü eğer insanların işleriyle ilgilenen bir Tanrı ya da tanrılar varsa, onlara mümkün olan en yakın yerde bulunmaya çalışmamak büyük bir tedbirsizlik olur. Ahlakidir, zira kendimiz için olmasa bile doğruluğa götüren sonsuzluğu bulmak büyük bir mutluluk verecektir. Merak vesilesiyledir, çünkü bilimsel akla sahip her insan, eğer varsa, bu konular hakkında bilinebilecek her şeyi keşfetmek zorundadır. Yine de Flew, Tanrı'ya dair bunca yıllık keşif çabalarının sonucunda inkardan imana gelmiş olmasından en fazla şaşırmanın kendisi olduğunu ifade etmektedir.²

Flew, felsefi gelenek açısından kendi öğrencilik yıllarından itibaren (1946-50) Oxford çevresinde *dil analizleri* etrafında gelişen ve bazen "yeni felsefe" olarak da ifade edilen "felsefi devrim"e dahildir. Bu akımın, dönemin Oxford'undaki temsilcileri Ryle ve John Austin'dir. Flew bunlardan birincisiyle usta-çırak münasebetiyle, ikincisiyle de o zamanlar meşhur olan *Cumartesi Sabah Toplantıları* çerçevesinde yakın ilişkiler kurmuştur.³ Bu ekolün en çok üzerinde durduğu şey, dilin doğru kullanımı konusunda felsefenin sürekli hassasiyet göstermesidir. Bu meyandaki felsefi devrim, temelde kavramların gramerine yoğunlaşmaktır ve görünürdeki çoğu felsefi problem de bu sayede ortadan kalkacaktır.⁴ Aynı bağlamda Flew'un üzerinde durduğu bir başka nokta da "genel uzlaşma olmadan felsefede ilerlemenin mümkün olamayacağı gerçeğidir".⁵

Oxford'da bu yeni felsefenin moda olduğu günlerde C. S. Lewis liderliğindeki *Sokrat Kulübü*'ne müdavim filozoflar Kant'ın felsefenin üç büyük meselesi olarak tespit ettiği *Tanrı*, *özgürlük* ve *ölümsüzlük* sorununu incelemeye yoğunlaşmışlardı. Flew de, kulübün müdavimlerinden olarak, yukarıda da bahsi geçen Sokrat'ın "delilin götürdüğü son yere kadar gitmek" kuralı çerçevesinde bazı görüşlerini daha da keskinleştirmiş, bazılarını terk etmiş, bazılarını ise iyileştirmiştir. Flew'un kulübe yaptığı en önemli katkı 1950 Yaz'ında sunduğu "Theology and Falsification" adlı

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 29.

² Flew and Varghese, *There is a God*, s. 29.

³ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 37-38.

⁴ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 38.

⁵ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 40-41.

konuşmadır. Bu konuşmanın 1000 kelime civarındaki kısaltılmış versiyonu önce Ekim 1950’de sadece bir kaç sayı çıkmış lisans seviyesinde bir dergi olan *University*’nin ilk sayısında yayınlanmıştır.¹ Bir sonraki yeni baskısı ise ancak beş yıl sonra, Flew’un Alasdair MacIntyre ile beraber derlediği *New Essays in Philosophical Theology* adlı kitapta ortaya çıkmıştır.²

Yaklaşık iki buçuk sayfa tutan bin kelimelik oldukça kısa sayılabilecek bir yazı olan makale, Flew’un tahmin ettiğinden çok fazla tepkiye yol açmıştır. 1955’te basılan kitapta sadece R. M. Hare ve B. Mitchell’in Flew’a cevapları ve Flew’un onların itirazlarına cevabına yer verilmiştir. Makalede Flew’un temel iddiası teizmin iddialarının neyi içerip içermediğinin netleştirilmesidir. O, bu bağlamda da şu soruyu gündeme taşımıştır: “Teolojik ifadeleri çevreleyen sayısız nitelermeler acaba sonuç itibarıyla onların binlerce sıfat arasında ölümü / anlamsızlaş[tırıl]ması mı demektir?” Her hangi bir konuda bir iddia ortaya atılınca bu iddianın bazı şeyleri dışarıda bırakması normaldir.³ Eğer iddia ile çelişen gerçekler ortaya çıktıkça nitelermeler ve açıklamalar artıyorsa, o zaman aslında iddianın kendisi sorgulanmaya muhtaçtır. Bu meyanda Flew’un kullandığı örnek Tanrı’nın bizi sevmesi ve kötülük problemidir. “Tanrı bizi sever” dediğimizde bunun neleri dışarıda tuttuğu sorgulanmalıdır. Böyle bir sorgulamada da ilk karşımıza çıkacak olan şey ağrı ve acı çekmek olacaktır. İnananlar, özgür irade savunması gibi değişik açıklamalarla bu olgularla Tanrı’nın varlığı ve sevgisinin bağdaştırılabileceğini ısrarla savunurlar. Flew’un itirazı ise bütün bunlarla uğraşmadan neden doğrudan “Tanrı’nın bizi sevmediğini” itiraf etmediğimizdir. Şüphesiz, inananlara göre hiçbir neden Tanrı’nın bizi sevdiği iddiasının karşısında duramamaktadır, böyle olunca da aslında, Flew’a göre “Tanrı bizi sever” önermesi boş bir iddiaya

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 42-43; Flew, “Apologia,” s. 84.

² London, SCM Press, 1972, s. 96-99. Her ne kadar Flew’un dönüşü üzerine yazdığı makalede Chicago Üniversitesi’nde İlahiyat Profesörü William Schweiker, MacIntyre’ın da benzer bir dönüş yaşadığını söylese de kitaba yazdıkları önsözde editörlerden birinin Hıristiyan değerinin ateist olduğunu belirten ikilinin ifadesinden bunu doğrulamak mümkün görünmemektedir (Schweiker, “The Varieties and Revisions of Atheism,” *Zygon*, vol. 40, no. 2, June 2005, s. 276, dipnot 1; krş.: Flew and MacIntyre, *New Essays*, IX).

³ Bu yaklaşım, klasik kaynaklarımızda geçen tarif tanımını hatırlatmaktadır: “Tarif, efradını cami, ağyarını mani olmalıdır.”

dönüşmektedir. Sonuçta ise “gayet dakik düşünülmüş bir varsayım binlerce ilave niteliklerle milim milim öldürülmektedir.”¹

Flew, makalenin başında aynı iddiayı daha belirgin bir şekilde John Wisdom’ın “Gods”² adlı makalesinden ödünç aldığı iki yolcu ve bahçıvan metaforuyla ortaya koyar. Hikayeye göre, iki kişi bir ormanda yol almaktadır. Birden karşılıklarına çiçekleri, bitkileri ve ağaçlarıyla oldukça bakımlı bahçe gibi bir yer çıkar. Birisi burası mutlaka bir bahçıvan tarafından bu hale getirilmiştir derken, diğeri hayır böyle bir şey yoktur iddiasında bulunur. “O zaman bekleyelim, bahçıvan mutlaka gelecektir, onu görürüz,” derler. Beklerler, gelen olmaz. “Belki de o görünmez bir bahçıvandır,” derler ve etrafı dikenli telle çevirerek tellere elektrik verirler. Koku alıcı köpeklerle devriye gezerler. Bütün tedbirlere rağmen her hangi bir bahçıvanın izine rastlanmaz. Bu iki kişiden mümin/inançlı olanı hala tatmin olmadığı için, “fakat belki de görünmeyen, elektrik akımına duyarsız, kokusu ve sesi olmayan ve sevdiği bahçeyi tımar etmek için gizlice gelen bir bahçıvan vardır,” diye arayışını sürdürür. Bunun üzerine şüpheli olan diğeri buna tepki gösterir ve “fakat senin ilk iddiandan geriye ne kaldı, senin tarif ettiğin gibi bir bahçıvanın, hayali bir bahçıvandan ya da hiç olmayan bir bahçıvandan ne farkı var ki?” diye cevap verir.³ Makalenin sonunda Flew’un bitiriş cümleleri de son derece vurucudur: “Tanrı’nın yokluğunun ya da sevmediğinin kanıtı olarak sizce ne olmak zorunda ya da olmuş olmalı?”⁴

Flew’a bu konuda ilk getirilen tenkit, Viyana Çevresi olarak bilinen mantıksal pozitivistlerin artık modası geçmiş iddialarını yeniden canlandırma ya da onlardan destek almaya çalıştığı şeklindedir. Onların temel iddiası sadece bilimsel yollarla doğrulanabilen bilginin anlamlı olduğu, bunun dışındakilerin ise anlamsız olduğudur. Dini bilgiyi bilimsel

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 43-44; Flew, mantık yanlışları ve düşünmeye adanmış eseri *Thinking About Thinking*’in özellikle üçüncü bölümünde de bu konuyu mantık bilimi açısından irdelemektedir (London: Fontana Press, 1989).

² Wisdom’ın benzer düşüncelerini geliştirdiği bir başka çalışma olarak, bkz.: Wisdom, “The Modes of Thought and the Logic of God,” in John Hick, *The Existence of God* (London: Collier Macmillan Publishers, 1964), s. 275-298.

³ Flew, “Theology and Falsification,” s. 96.

⁴ Flew, “Theology and Falsification,” s. 99.

yollarla doğrulama imkanı olmadığı için o da anlamsız ve dolayısıyla boş, karşılıksız bilgi sınıfına girmektedir. Bu suçlamaya karşı Flew, dini bilginin anlamlılık ya da anlamsızlığı konusunda kendinin hiçbir zaman bütüncül bir teze sahip olmadığını, aksine bu konuda takip ettiği tek bütüncül tezin doğruculuk olduğu cevabını vermiştir. Makaledeki esas niyetinin, mantıksal pozitivistler ve Hıristiyanlık arasında mevcut olan sönük diyalogu canlandırarak inanç ve inançsızlık arasındaki tartışmayı daha faydalı ve açıklayıcı bir çizgiye taşımak olduğunu ifade etmiştir. Diğer bir ifadeyle o, inananları, özellikle çelişkili veriler konusunda, dini ifadelerin nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamaya davet etmiştir.¹

Flew'un ortaya attığı itirazlara R M Hare, B Mitchell, I M Crombei R Heimbeck ve E Mascall gibi dönemin düşünürleri cevap vermeye çalıştılar. Fakat tartışma bunlarla sınırlı kalmadı, hatta 2005'lerde bile tartışma hala canlılığını korumaya devam etmektedir.²

Ateizm savunuculuğuna dair Flew'un bir sonraki eseri, *New Essays*'den onbir yıl sonra yayınlanan *God and Philosophy* olmuştur.³ Flew bu kitabında, Tanrı kavramının tutarlılığı, uygulanabilirliği ve meşruluğu etrafında ateizm için güçlü bir argüman geliştirmeye çalışmıştır. 2004'te *Philosophy Now* editörüne gönderdiği mektupta artık "tarihi bir kalıntı" olarak nitelediği *God and Philosophy*'den yaklaşık on yıl sonra da *The Presumption of Atheism*'i (Amerika'da *God, Freedom and Immortality*) yayınlanmıştır. Flew'un bu eserdeki hareket noktası, Tanrı'nın varlığı hakkındaki herhangi bir tartışmanın, ateizmin varsayımını temel alarak, ispat görevinin inananlara düştüğü prensibi üzerinden yürütülmesi gerektiğidir.⁴

Belki bu bağlamda değinilmesi gereken başka çalışmalar ve noktalar olmakla beraber, hedefimiz temelde Flew'un felsefesinin değil onun teizm-ateizm-deizm çizgisinde gelişen ve değişen serüvenini incelemektir. Kendi ifadesiyle, *The Presumption of Atheism*'le zirveye ulaşan ateizm savunusunu⁵

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 44-45; Flew, "Apologia," s. 84-85.

² Richmond Journal of Philosophy, Spring 2005.

³ London: Hutchinson, 1966. Kitabın 1984 ve Flew'un görüş değiştirmesinden sonra yeni bir önsözle 2005'te yeni baskıları yapılmıştır.

⁴ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 52-53.

⁵ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 66.

burada noktalararak onun dikkat çektiği noktalara, muhataplarının cevaplarıyla gelişen diyaloglar sonucu Flew'un nasıl fikir ve saf değiştirdiğine ve bunun doğuracağı muhtemel etkilere değinmek istiyoruz.

3. D(t)eizme Dönüş

Bir filozof olarak Flew, aktif akademik hayatının ilk bölümünde din felsefesi konuları üzerinde yoğunlaşsa da 1960'ların sonuna doğru felsefi eğilimleri onu başka yerlere taşımıştır. Buna rağmen o, din felsefesi konusunda aktif olarak diyaloglara devam etmiş ve bunların sonucunda da 2004'te resmen görüş değiştirdiğini ve artık inandığını söylemiştir.¹ Bu tür karşılaşmaların en çok dinleyici çeken ikisi 1976'da Denton, Texas'ta Thomas Warren'la ve 1998'de Madison, Wisconsin'da William Lane Craig'le yaptığı tartışmalar olmuştur. Warren'la yapılan tartışma daha çok evrim teorisi etrafında şekillenmiştir.² Bir sonraki tartışma daha çok katılımlı genel bir tartışmanın parçası olarak, 1985'te yine Texas'ta (Dallas) yapılmıştır. İnanan grupta A. Plantinga, W. P. Alston, G. Mavrodes ve R. McNery yer alırken, karşıt görüşü Flew'a ilaveten, W. Matson, K. Neilsen ve P. Kurtz temsil etmiştir. Flew, Dallas'taki bu tartışmada T. Mieth ve G. Habermas adlı iki Evangelik profesörle tanışmış ve daha sonraki yıllarda Habermas'la iki ve Mieth ile bir tartışma yapmıştır. 1980'lerde de Ohio'daki Bowling Green Üniversitesi'nde R. Swinburne ile uzunca bir tartışmaya girişmiştir.³ Bunun akabinde de, B. Russell ile F. Copleston arasında Tanrı'nın varlığına dair BBC'de yayınlanan tartışmanın ellinci yılına denk gelen 1998'de Flew, Acar'ın makalesinde de bahsi geçen W. L. Craig'le karşı karşıya gelmiştir. Craig her zamanki gibi evrenin başlangıcının ve ondaki düzenin en iyi şekilde Tanrı'nın varlığı ile ispatlanabileceğini iddia ederken, Flew, evrene dair bilgimizin nihai gerçek olarak görülmesi gereken büyük patlama ile son bulması gerektiğini ileri sürmüştür. Teleolojik iddialara ise Flew, insan dahil, evrendeki en

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 65.

² Flew and Varghese, *There is a God*, s. 67-68.

³ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 69-72.

karmaşık yaratıkların bile şüursuz fiziksel ve mekanik güçlerin ürünü olduğu şeklinde cevap vermiştir.¹

Flew'un iştirak ettiği halka açık tartışmaların sonuncusu ve konumuz açısından en önemlisi 2004'te New York Üniversitesi'nde düzenlenen bir sempozyum olmuştur. Diğer katılımcılar ise bilim din ilişkisi konusundaki çalışmalarıyla bilinen İsraili bilim adamı G. Schroeder ve İskoç filozof J. Haldane idi. Flew, normalde ateşli bir tartışma bekleyen dinleyicilerin şaşkın bakışları arasında, daha toplantının başında, artık bir Tanrı'nın varlığını kabul ettiğini ilan edince toplantı, "modern bilimde evrende daha üst bir Akıl varlığına işaret eder görünen gelişmeler hakkında ortak bir keşfe" dönüşmüştür.²

Şüphesiz toplantının olay adamı olarak Flew her zaman olduğundan daha fazla ilgi odağı haline gelmiş ve kendisine "son zamanlarda hayatın başlangıcı konusundaki çalışmaların yaratıcı bir akla işaret edip etmediği" sorulunca, şu cevabı vermiştir:

"Evet, işaret ettiğini düşünüyorum... Hemen hemen tamamen DNA araştırmaları yüzünden. Öyle sanıyorum ki DNA sonuçlarının yaptığı şey, hayatın ortaya çıkması için gerekli olan düzenlemelerin neredeyse inanılmaz derecede karmaşık olması, bu olağanüstü unsurların bir arada çalışmalarını sağlayacak bir akıl zorunluluğunu göstermiş olmasıdır."³

Bu ifadelerin kendisi için büyük bir yol değişimi olduğunun farkında olan Flew, savunusunu yine "ne olursa olsun delilin götürdüğü yere gitme" Sokratik prensibiyle ifade eder. DNA'ların çalışmasıyla ilgili olarak, özellikle Schroeder'in Maymun Teoremi diye adlandırdığı adım adım reddiye ile, tesadüfün imkansızlığı oldukça dikkatini çekmiştir. Teoreme göre, bir grup maymunun bilgisayar klavyelerine rasgele basmasıyla bir Shakespeare Soneti yazma olasılığı hayatın tesadüfen ortaya çıkma olasılığı gibidir. Bunu denemek üzere British National Council of Arts tarafından altı maymunun kafesine bir bilgisayar yerleştirilir. Bir ay sonra, maymunlar 50 sayfa yazarlar ancak, İngilizcede en kısa kelime bir harften oluşmasına

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 72-73.

² Flew and Varghese, *There is a God*, s. 74.

³ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 75.

rağmen (*a* ya da *I*) sayfalarda bir kelime bile yoktur. Çünkü tek harflik kelimelerin kelime olabilmesi için sağında ve solunda boşluk bulunması gerekmektedir. Alfabesinde 30 harf bulunduğu göz önüne alınırsa, İngilizce tek harfli bir kelime ortaya çıkarabilme ihtimali 27.000’de birdir. Örneği, önce soneye, daha sonra da evrene uygulayan Schroeder, hayatın tesadüfen ortaya çıkmasının ne kadar uzak bir ihtimal olduğunu göstererek Flew’u tatmin eder.¹

Geldiği noktayı bir “*akıl yolculuğu*” olarak tarif eden Flew, tıpkı bu yolculuğun başlangıç noktası olan “Theology and Falsification” adlı makalesinde zikrettiği *bahçivan* hikayesi gibi, *cep telefonuna* odaklanan bir başka temsili hikaye ile konuyu netleştirmeye çalışmıştır. Hikayeye göre, modern dünya ile bağlantısı olmayan bir kabilenin yaşadığı bir adanın kıyılarına bir cep telefonu vurur. Kabile üyeleri, telefonla oynarken klavyedeki belli sayılara belli şekilde bastıklarında bazı sesler duyduklarını far kederler. İlk akıllarına gelen şey, sesleri makinenin ürettiği sonucu olur. Hatta aynı çıkarımı, kabilenin zeki üyelerinden oluşan bilim adamlarının ürettiği tıpkı kopyada test ettiklerinde sesleri yine duyunca sonucun değişmediğini görürler. Onlara göre sonuç kesindir: “Belli kristaller, metaller ve kimyasalların bileşimi insan sesi gibi görünen sesler üretmektedir ki bu da seslerin bu aletin ayrılmaz bir niteliği olduğu anlamına gelmektedir.”²

Fakat bu konuda farklı düşünceleri olan kabile bilgesi konuya daha farklı bir açı kazandırmak için, bilim adamlarını bir görüşmeye çağırır. Onun vardığı sonuç, aletten gelen seslerin tıpkı kendileri gibi başka insanlardan geldiği ve bu alet vasıtasıyla gizemli bir ağa dahil olarak başka insanlarla iletişime geçtikleridir. Dolayısıyla, sesleri makinenin ürettiği sesler olarak değil de diğer insanların sesi olarak alıp, adanın ötesindeki dünyanın daha geniş bir çözümlenmesine ulaşmaları ihtimali üzerinde durmalarının daha doğru olacağını onlara salık verir. Ancak bilim adamları bilgeye sadece gülerler ve alete zarar verince seslerin kesildiğini; bu nedenle de seslerin belli maddelerin belli şekilde birleşimi sonucu ortaya

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 75-78.

² Flew and Varghese, *There is a God*, s. 85.

çıkacağından farklı bir şey düşündürecek başka bir delil olmadığını ileri sürerler.¹

Flew'un hikaye ile vurgulamak istediği şey, normalde "delillerin kuramlarımızı şekillendirmesi gerekirken, mevcut kuramların elimizdeki delili değerlendirmemizi nasıl kolayca şekillendirdiği" gerçeğidir.² Onun Kant'tan ödünç aldığı deyimle "dogmatik ateizm"³ olarak nitelediği bu yaklaşımla evrenin daha derinlemesine kavranmasına mani olan sığ ve dar bir yaklaşım ortaya çıkmaktadır. Böylesi bir yaklaşım, evreni kaba gerçekler bütünü olarak almamız gerektiğini, daha ötesini sormanın anlamsız olduğunu, hayatın kaynağını aşkın bir gerçeğe bağlamak yerine daha imkansız düşünerek maddeden tesadüfler sonucu ortaya çıktığının kabul edilmesi gerektiğini iddia etmektedir. Flew'un eski kampındaki bu dogmatik ateist dostlarına sorusu "daha üstün bir Aklın varlığını en azından düşünmeye bir neden oluşturması için sizce ne olmalı ya da olmuş olmalı?"dır.⁴

Flew'un görüş değiştirmesine neden olup Tanrı'ya işaret eden bilimsel gelişmeler üç noktada toplanmaktadır. Birincisi, tabiatın belli kanunları takip etmesi; ikincisi, insan hayatının belli hedefler ve gayelere göre düzenlenmiş olması; üçüncüsü, bizzat tabiatın kendi varlığıdır.⁵ Bunları üç ayrı soru şeklinde de ifade etmek mümkündür: "Tabiat kanunları nasıl ortaya çıkmıştır?" "Bir olgu olarak hayat nasıl yokluktan var olmuştur?" "Fiziksel evren nasıl ortaya çıkmıştır?"⁶

Bu sorulara verilen cevaplar ışığında geldiği yeri değerlendiren Flew, görüş değiştirmesinin yeni bir olgu ya da argümana bağlı olmadığını, sadece eldeki yeni delilleri değerlendirerek bir Tanrı'nın olabileceği sonucuna eriştiğini belirtmiştir. Aynı bağlamda geldiği yerin kendisi açısından bir paradigma değişimi de olmadığını ısrarla vurgulamaktadır.

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 85-86.

² Aynı konuya benzer bir yaklaşım için bkz.: John Polkinghorne, *Quarks, Chaos and Christianity: Questions to Science and Religion* (London: Triangle, 1994), s. 98-100.

³ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 86.

⁴ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 86-88.

⁵ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 88-89.

⁶ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 91.

Onun paradigması hala Eflatun'un *Republic'*te Sokrat'tan aktardığı kuraldır: "Nereye olursa olsun, bizi götürdüğü son noktaya kadar argümanı takip etmek zorundayız."¹

İlk bakışta bilimsel gibi görünen soruları bir filozofun nasıl değerlendirebileceği noktasında ise, bilimsel sonuçların *neden, nasıl, niçin* gibi sorularla bağlantılandırılmasının bilimin değil felsefenin işi olduğunu iddia etmektedir. Elbette aynı konularda görüş belirtmenin bir filozof kadar bilim adamının da hakkı olduğunu kabul eden Flew, Einstein'ın bu konudaki bir sözünü de ilave etmekten geri durmaz: "Bilim adamı zayıf bir filozoftur."²

Kaldı ki bilimsel verilerin değerlendirilmesinde olduğu kadar, bu konuda otorite kabul edilen bilim adamlarının yorumlarının değerlendirilmesinde de ciddi farklılıklar olduğu konunun uzmanlarının malumudur. Eldeki verileri dogmatik bir ateizmle yorumlayan düşünürlere karşın, P. Davies, J. D. Barrow, J. Polkinghorne, F. Dyson, R. Penrose ve J. Leslie gibi Tanrı anlayışına imkan tanıyan metafizik yaklaşımlarla değerlendirenler de vardır.³ Ayrıca, Einstein, Darwin⁴ ve Hawking⁵ gibi konu üzerinde yorum yapan bilim adamlarının görüşleri farklı kesimler tarafından farklı yorumlara tabi tutulduğu da bilinen bir gerçektir. İnanmadığını açıkça belirten kimi yazar ve düşünürlere Einstein'ın panteizminden onun ateist olduğu sonucunu çıkarırken, bazıları da aksine onun bir Tanrıya inandığını söyleyebilmektedir.⁶

Nihai itibarıyla Flew, cep telefonu örneğine geri dönerek, bilim adamlarının bilgenin teklifini kabul etmeleri durumunda ne olacağını düşünmeyi denemiştir. Biraz daha derinlemesine incelemeyi denemeden sonra, telefonun gerçekten bir ağa bağlı olduğunu, kendileri dışında başka akıllı

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 89.

² Flew and Varghese, *There is a God*, s.91.

³ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 106.

⁴ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 106-107.

⁵ Flew and Varghese, *There is a God*, s. XXIII. Bu konuda güzel bir röportaj-yazı olarak bkz: Gregory Benford, "Leaping the Abyss: Stephen Hawking on black holes, unified field theory, and Marilyn Monroe," *Reason*, April 2002.

⁶ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 99-102.

varlıkların olduğunu ve seslerin onlardan geldiğini keşfetmiş olacaklardır. Kendilerinin yalnız olmadığını bilmek onların tüm dünyasını değiştirecektir. Aynı şekilde doğada var olan kanunları keşfetmek bazı bilim adamları, filozoflar ve başkalarını sonsuz bir Akl'ın varlığı sonucunu kabule götürmüştür. Hatta bazılarının iletişim kurduğunu söylediği bu Akıl'la henüz kendisi bir irtibat kuramamıştır.¹ Zira Flew'un inandığı Tanrı hala saf aklın vasıtasıyla varlığı ve sıfatları keşfedilebilen Aristo'nun Tanrı'sıdır, vahyedilmiş herhangi bir dinin Tanrı'sı değildir. Klasik ifadesiyle, Flew bir deisttir,² teist değildir; evreni tasarlayan ve yaratan bir Tanrı vardır ama bu dinlerde tarif edilip inanılan Tanrı ile özdeş değildir. Kısacası bu, felsefenin Tanrı'sıdır, dinin Tanrı'sı değildir, çünkü Flew'un Tanrı'yı keşfi akıl vasıtasıyla olmuştur, inançla değil.³

Her ne kadar Flew'un görüş değiştirmesi çoğu inanan tarafından sevinçle karşılanırsa da Flew'un varlığını kabul ettiği Tanrı Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi tek tanrıcı dinlerin Tanrı'sı olmadığı için bazıları tarafından da şüpheyile, hatta ateistler tarafından da sevinçle karşılanmaktadır.⁴ Bu nedenle, örneğin, vahyin olasılığını kabul etmeyen Flew'un ölümden sonra hayatın imkanını da kabul etmemesi⁵ inananlarda hayal kırıklığına yol açmaktadır.⁶ Yine de onlar, akıl yolculuğunun henüz sona ermediğini düşünerek belki bir gün Flew'un de ilahi hitabı duyabileceği umidini beslemektedirler.⁷ Kitabın sonuna eklenen Hıristiyan teolojisi merkezli bir karşılaşma⁸ ve daha başka yerlerde yayınlanan

¹ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 93,157-158.

² Benjamin Wiker, "Exclusive Flew Interview," http://www.tothesource.org/10_30_2007/10_30_2007.html (20.08.2008).

³ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 92-93.

⁴ Akyol, "Anthony Flew ve Ateist Okurun Süregiden Yanılgıları," www.mustafaakyol.org.

⁵ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 2; Antony Flew and Gary Habermas, "My Pilgrimage from Atheism to Theism," *Philosophia Christi*, vol. 6, no. 2, s. 205.

⁶ David Roach, "Atheist's turn toward God was a 4-year process, friend says" <http://www.bpnews.net/bpnews.asp?ID=19780>, 22 December 2004 (22.06.2008).

⁷ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 158.

⁸ Flew and Varghese, *There is a God*, s. 185-213.

röportajlardaki¹ sorular ve ifadeler böylesi bir beklentinin göstergesi olarak alınabilir.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Amerika kaynaklı Barna Group adlı araştırma şirketinin tespitine göre, insan 13 yaşlarında neye inanırsa, o inanç üzerine ölürmüş.² Ateizmin Batı'da yeniden canlandırılmaya çalışıldığı son yıllarda,³ Flew çapında bir filozofun çocukluk yıllarındaki inancına, bir anlamda baba ocağına dönmesi ateist kamp açısından ciddi bir zemin kaybı gibi görülerek onun "dönüşü(mü)nün" gerçek olup olmadığı gündeme getirilmiştir. Kimileri onun yaşlandığı için ne söylediğinden haberdar olmadığını iddia ederken,⁴ kimileri de görüş değiştirdikten sonra Varghese'le beraber yazdığı kitapta aslında onun katkısının pek olmadığını, onun ifadeleriymiş gibi gösterilerek isminin kullanıldığını ileri sürmüştür. Bunu test etmek için Flew'un evine giden M. Oppenheimer, kitaptan bazı paragraflar ve detaylar sorarak Flew'ü denemiş ve başarısız cevapları görünce endişelerini dile getiren uzunca bir makaleyi 4 Kasım 2007'de *New York Times*'ta yayınlamıştır.⁵

Her şeyden önce kitap yayınlandığında Flew'un 84 yaşında emekli bir akademisyen olduğu hatırdta tutulmalıdır. Kendisi de bizzat artık

¹ Örneğin bkz: Flew and Habermas, "My Pilgrimage from Atheism to Theism," s. 197-211. Flew'un konuşmada İslam konusunda verdiği cevaplarda muhtemelen sınırlı okumalarından dolayı ne kadar ön yargılı davrandığı şaşırtıcıdır (s. 206, 208, 211).

² Flew and Varghese, *There is a God*, s. 11.

³ Dawkins, Dennett, Wolpert, Harris, Hitchens ve Stenger gibi bilim adamlarının hem açıkça konuşup, hem de çeşitli ilanlarla inanmamanın da normal olduğunu yayma çabaları akla geliyor (Bkz.: Alister McGrath, *The Twilight of Atheism: The Rise and Fall of Disbelief in the Modern World*, (London: Rider, 2004)).

⁴ Martin Beckford, "Richard Dawkins branded 'secularist bigot' by veteran philosopher," <http://www.telegraph.co.uk/core/Content/displayPrintable.jhtml;jsessionid=KW20CWAWU5G2FQFIQMFSFFWAVCBQ0IV0?xml=/earth/2008/08/01/scidawkin101.xml&site=30&page=0> (31.10.2008)

⁵ Mark Oppenheimer, "The Turning of an Atheist," *The New York Times*, 4 November, 2007. Ayrıca yine *NYT*'de yayınlanan sert bir eleştiri olarak, bkz.: Anthony Gottlieb, "I'm a Believer," *The New York Times*, 23 December, 2007.

hafızasının oldukça zayıfladığını zaten ifade etmiştir. Bu nedenle bazı şeyleri hatırlamaması gayet doğaldır. Bütün bu gerçekler yine de onun isminin kullanılmayacağı anlamına gelmez.¹ Nitekim böyle bir ihtimal C. Hitchens ve R. Dawkins gibi inanmayan çoğu kimse tarafından rahatlıkla kabul edilebilecektir.² Fakat Flew'un de ısrarla vurguladığı gibi o hala Sokratik prensiplere sadık kalarak inanmadığı hiçbir kelimenin altına imza atmayacaktır. Veleve ki yaşlılığın etkisiyle bazı şeyleri kabul ettirmiş olsalar bile, bu onun fikir değiştirdiği gerçeğine gölge düşürmeyecektir. Nitekim hala ne monoteist dinlerin Tanrı'sını ne de ölümden sonraki hayatı kabul etmektedir.³

Ünlü İngiliz astrofizikçi Stephen W. Hawking, başyapıtlarından biri olan *A Brief History of Time* adlı kitabının sonuç bölümünde bilim-felsefe ilişkisine dair önemli bir gözlemlerde bulunarak şöyle bir tespit yapar:

“Şimdiye dek, çoğu bilim adamının evrenin *nasıllığını* tanımlayan yeni teorilerle meşgul olmaktan *niçin* sorusunu sormaya vakitleri olmamıştır. Öte yandan, esas işleri *niçin* sorusunu sormak olan felsefeciler de, bilimsel teorilerin gelişimini takip etmeye muktedir

¹ Flew'un dönüşü ile oluşan havadan, basın etkisini de kullanarak azami derecede faydalanmak isteyen Amerikalı Evanjelik gruplar, onun görüş değiştirdikten sonra Varghese'le birlikte yazdığı kitabı *There is a God*'ın dış kapağı, adının belirlenmesi, bölümlerin yerleştirilmesi ve sunumuna kadar titiz bir dizayn gerçekleştirmişler. Kitabın dış kapağına fikir değiştirmeyi temsilen, i) Flew'un siyah-beyaz flu bir vesikalık resmini büyütülerek ters yerleştirmişler; ayrıca, ii) ismini de önce *There is No God* gibi yazıp, sonra ~~No~~ kelimesinin üzeri elle karalanıp *A* yazılmış halde basmışlardır. Oldukça kısa tutulup, anlaşılır bir dille çok fazla felsefi ve bilimsel içeriğe boğulmadan yazılan bölümler de kullanıcı odaklı, okuması kolay, sarı kağıda basılmıştır.

² Beckford, “Richard Dawkins branded 'secularist bigot' by veteran philosopher,” <http://www.telegraph.co.uk/core/Content/displayPrintable.jhtml;jsessionid=KW20CWAWU5G2FQFIQMFSFFWAVCBQ0IV0?xml=/earth/2008/08/01/scidawkin101.xml&site=30&page=0> (31.10.2008).

³ Bilim adamları yaşlandıkça bu tür değişimler ve karşı suçlamalar akademik camiada rastlanan şeylerdir. Artık inandığına dair benzer bir dedikodu 95 yaşındayken Russell hakkında çıkarılınca, o da buna cevap vererek 16 yaşında dinin her formunun zararlı ve yanlış olduğu konusunda eriştiği düşüncesinin değişmediğini ifade etme gereğini hissetmiştir. Gerçi yazar, bu genel negatif düşüncenin Russell'in çalışmalarındaki dine farklı yaklaşımı yansıtmadığını makalesinde ortaya koymaya çalışmıştır (Larry Harwood, “Russell's Reticence With Religion,” *russell: the Journal of the Bertrand Russell Archives*, n.s. 17, Summer 1997, s. 27).

olamamışlardır. XIX yüzyılda, felsefeciler, bilim dahil bütün insan bilgisini kendi alanları kabul ederek, 'Evrenin bir başlangıcı var mıydı?' gibi soruları da tartışmışlardır. Fakat XIX. ve XX. yüzyıllarda bilim, birkaç uzman dışında hem felsefeciler hem de diğer herkes için çok fazla teknik ve matematiksel bir hal almıştır. Felsefeciler araştırma alanlarını öylesine daralttılar ki bu yüzyılın en meşhur filozofu Wittgenstein, 'felsefeye kalan tek mesele dil çözümleridir,' demiştir. Aristo ve Kant'tan beri devam eden büyük felsefi gelenekten ne büyük bir düşüş."¹

Hawking, yukarıdaki düşüncesini uygularcasına bir sonraki paragrafta evrendeki her şeyi açıklayabilecek, zamanla hem profesyonel hem de sıradan insanların anlayabileceği genel bir teorinin keşfinden bahseder. Bu teori sayesinde filozoflar, bilim adamları ve sıradan insanlar *insanlar ve evrenin neden var olduğu sorununu* beraberce tartışabileceklerdir. Buna bulunabilecek bir "cevap, insan aklının nihai zaferi olacaktır, zira o zaman Tanrı'nın aklına erişmiş olacağız," yorumuyla kitabı bitirir.²

Hawking'in kitabı, *The New York Times*'in çok satanlar listesinde 53 ve Şubat 1993 itibarıyla *The Sunday Times*'inde de 205 hafta kalmış ve İngilizce dışında 33 dile tercüme edilerek,³ belki de o zamana kadar hiçbir popüler bilim kitabının erişemediği satış rakamlarına ulaşarak rekor kırmıştır.⁴ Kitabın bu başarısına,⁵ onu takiben yazdığı *Black Holes and Baby Universes* adlı çalışmasında değinen Hawking şöyle bir gözlemde bulunur: Kitabın basımı aşamasında metni yeniden gözden geçirirken, "Tanrı'nın aklı"yla ilgili bu son cümleyi neredeyse çıkarmak üzereydim. Eğer öyle yapsaydım, satışlar yarı yarıya azalırdı."⁶

¹ Steven W. Hawking, *A Brief History of Time* (London: Guild Publishing, 1993), s. 174-75; vurgular Hawking'e aittir.

² Hawking, *A Brief History of Time*, s. 175.

³ Stephen Hawking, *Black Holes and Baby Universes* (London: Bantam Press, 1993), s. 29.

⁴ Milyonları bulan kitap satışları genellikle Jeffrey Archer ve Stephen King gibi çok satan romancıların satışlarıyla kıyaslanır (Michel White and John Gribbin, *Stephen Hawking: A Life in Science* (London: Penguin Books, 1992), s. VII).

⁵ Bu konuda daha çok bilgi için bkz.: White and Gribbin, *Stephen Hawking*, s. 220-251.

⁶ Hawking, *Black Holes*, s. 33. Yayıncıların pazarlama kaygısı, popüler bilim kitaplarında her zaman öne çıkan bir endişe olduğu için, özellikle astrofizik türünde bir kitapta yakalanan bu

Açıktır ki, Hawking'in o son cümlede yaptığı temel itibariyle dini-felsefi bir yorumdur. Klasik filozofların sıklıkla yaptığı felsefi eylemin bu temel edimini, XIX. yüzyıldan itibaren bilimin teknik ve matematiksel gelişimini takipten aciz kalan filozofların yapamadığından şikayetçi olan Hawking, bu cümle ile sanki onlara bir yol göstermek istemiş gibidir. Bu tür yorumları yapmanın filozofların hakkı olduğunu ısrarla savunan Flew de görüş değiştirmeden önce Hawking'in bu çıkarımını tenkit eden kısa bir cevap yazmıştır.¹ İlgili makalede Flew, Hawking'in delil olmadan Tanrı ile ilgili çıkarım yaptığını, halbuki böylesi bir durumda en iyi ihtimalle ya agnostik olması gerektiğini ya da Tanrı'yı açıklanamayan ilk neden olarak almak yerine alemi açıklanamayan gerçekler bütünü olarak görmesi gerektiğini vurgulamıştır.²

Flew, o zaman Hawking'ing yaptığı çıkarımı delilsiz olduğu için tenkit ederken, şimdi kendisi DNA'nın keşfi ışığında ortaya çıkan özellikle akıllı tasarıma dair yeni deliller ışığında Hawking'ing yorumuna destek vererek, artık görüş değiştirmiştir. Elbette metafizik konular nihai itibarıyla çoğunlukla teorik olduğu için kesin bir şekilde çözmek mümkün değildir.³ Hatta daha da dikkat çekici olanı, bu kadar büyük başarısına rağmen Hawking'in neden hala Nobel Fizik ödülü alamadığıdır. Muhtemel cevap ise, onun çalışmaları her ne kadar matematiksel olarak ispatlansa da sonuç olarak teorik olması, Nobel ödülünün ise uygulamalı çalışmalara verildiği şeklindedir. Bu yaklaşım, 1992'te Hawking'in biyografisini yazan White ve Gribbin tarafından ileri sürülmüşken,⁴ aradan geçen 17 yıla rağmen hala aynı şeyin geçerli olduğunu internette yapılacak kısa bir araştırma göstermektedir. Öyle görünüyor ki, teorik bilgiye dayalı yorumlar konusundaki tartışmalar sadece metafizik alanla sınırlı değil fizik alana da taşmaktadır. Bu nedenle yapılan yorumlara birileri mutlaka hep itiraz edecektir. İtirazlara rağmen, felsefe ve din yetiştirdiği kadarıyla bu tür

başarının önemi açıktır. Hawking, *A Brief History of Time*'in "Teşekkür Faslı"nda da kendisinin bu konuda uyarıldığından bahsederek ekleyeceği her formülün satışları yarılacağını ifade etmektedir (Hawking, *A Brief History of Time*, s. VI).

¹ Flew, "Stephen Hawking and the Mind of God," s. 55-60.

² Flew, "Stephen Hawking and the Mind of God," s. 56, 57, 58, 59.

³ Bkz.: David O'Connor, "On Failing to Resolve Theism-Versus-Atheism Empirically," *Religious Studies*, 26, s. 91-103.

⁴ White and Gribbin, *Stephen Hawking*, s. 188.

yorumları yapmaya devam etmelidir, kapı açık tutulmalıdır. Yoksa kapılar kapatıldığında, Flew'un Alman Protestan İlahiyatçı K. Barth'dan naklettiği "İnanç, inançsızlıkla tartışamaz; ona ancak öğüt verir!" sözüyle temsil edilen, kişinin bulunduğu kampa göre bir tür "dini, bilimsel, felsefi ırkçılık veya faşizm" ortaya çıkar ki bu da kimsenin faydasına değildir.¹ Einstein'ın din-bilim- ilişkisi konusunda söylediği "Dinsiz bilim topal; bilimsiz din kördür,"² vecizesinden esinlenen B. Polka'nın haklı olarak ifade ettiği gibi, "Tanrısız felsefe boş; felsefesiz Tanrı kördür."³

Hawking'ing bilim-felsefe ilişkisine dair söyledikleri, elbette bilim-din ilişkileri için de geçerlidir. Nitekim, Flew, Dawkins'e verdiği cevapta bunu ısrarla vurgulamaktadır ve "Siz, bilim adamı olarak vakıanın tespitini yapmakta bizden iyi olabilirsiniz, hatta olmalısınız, zira sizin işiniz bu; ama bu bilginin nasıl yorumlanacağı siz bilim adamlarının değil, biz felsefecilerin işidir ve biz bunu sizden daha iyi yaptığımızı iddia edebiliriz. Çünkü siz bilim adamı eğitiminizle felsefi yorumları yapacak bir donanıma sahip değilsiniz, bu konuda ciddi yanılgılara düşebilirsiniz, bırakın bunu biz yapalım," demektedir.⁴ Eğer, Hawking'in belirttiği hata giderilmek ve büyük felsefi gelenek yeniden inşa etmek arzulanıyorsa, Flew'un gösterdiği yolda ilerleyerek devam edilecekse, Acar'ın vurguladığının aksine felsefeciler bilimsel verileri yorumlamaktan uzak durmamalıdır. Bu meyanda hata yapma ihtimali elbette vardır; bunu düzeltmenin yolu da bilimsel yorumlardan tamamen uzak kalmakta değil, onların içinde olmaktan geçmektedir.

Flew'un, "Theology and Falsification"la başlayıp, *God and Philosophy* ve *The Presumption of Atheism*'le zirveye ulaşan monoteist Tanrı anlayışına karşı geliştirdiği tenkitlerin çoğuna henüz tam cevap verilememiştir. Zaten tam da bu nedenle o, bütün beklentilere rağmen kendisinin bir deist olduğunu, teist olmadığını söylemektedir.⁵ Onun fikir değiştirmesine esas

¹ Flew, *God and Philosophy*, s. 9.

² Charles P. Henderson, JR., *God and Science: The Death and Rebirth of Theism* (Atlanta: John Knox Press, 1986), s. 17.

³ Brayton Polka, "Philosophy without God? God without Philosophy?: Critical Reflections on Antony Flew's *God and Philosophy*," *The European Legacy*, vol. 11, no. 1, 2006, s. 45.

⁴ Flew and Varghese, *There is a God*, s.91.

⁵ Gerçi, *There is a God*'in sonuna yapılan eklerde Flew'a Hıristiyan ilahiyatının başta teslis

teşkil eden şey, bilim felsefesine dair hem kendisinin hem de başkalarının yaptığı değerlendirmelerdir. Aksi takdirde, din-bilim ilişkisinde temkinli davranılmı derken alanı tamamen boş bırakmak, ne dinin ne de felsefenin yararınadır. Böylesi bir yaklaşım, Flew'un de cep telefonu örneğinde vurguladığı gibi bilimin kısırlaşmasını doğururken,¹ dini de "boşluklar Tanrısı" çıkmazına sürükleyecek ve uzun vadede Tanrı'nın alanını iyice daraltarak onun bir yanılığ olduğu zannının güçlenmesine yol açacaktır.

Din, bilim ve felsefe alanında Hawking'in işaret ettiği canlı ilişkinin sürdürülebilmesi için risk almayı göze alarak bilimsel veriler hakkında dini-felsefi yorumlar yapılmalı; felsefenin asli rolü olan "ilimlerin anası" yaklaşımından uzaklaşılmalıdır. Böylesi bütüncül bir yaklaşım, yanılma ihtimalini beraberinde bulundurmakla beraber yeni açılımları da içinde barındırmaktadır. Din ve felsefe yüz yıllar önce bilime kaptırdıkları oyun sırasını yeniden elde edip oyuna dahil olacaklarsa, metafizik cüret göstererek risk almakla yükümlüdürler. Flew'un görüş değiştirmesi bu açıdan büyük önem taşımaktadır. O, bu riski alarak tartışmalı da olsa bazı yorumlar yapmış ve yeni ufukların açılmasına neden olmuştur.

olmak üzere belli başlı akidelerinin makulluğu ifade ettirilmeye çalışılsa da o hala ısrarla deist olduğunu söylemektedir (Bkz.: Flew and Varghese, *There is a God*, s. 161-213).

¹ 1927'de Brüksel'de toplanan dünyanın önde gelen fizikçileri, gün boyu süren toplantının ardından sözü Einstein'ın Tanrı ile ilgili konuşmalarına getirerek, onun çapında bir fizikçinin böyle konuşmalar yapmasını anlamadıklarını belirtmişlerdir. Bu konuda ilk söz alan daha sonra 1933'te Nobel Fizik ödülü alan İngiliz fizikçi P. Dirac, açık bir "bilimsel ateizm" ortaya koyarak, bilimsel delilden yoksun olmasına rağmen bilim adına "Tanrı"yı kurban etmiştir. Ona cevap ise, yine 1945'te aynı ödülü alacak olan W. Pauli'den gelmiştir: "Anlaşılan o ki, dostumuz Dirac da bir dine sahiptir ve onun temel kuralı ise: *Tanrı yoktur ve Dirac O'nun peygamberidir,*" ironisiyle ortaya konmuştur (Henderson, *God and Science*, s. 15).